

Debat: Les polítiques socials

Relatora: M. Jesús Izquierdo

Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Sociologia
08193 Bellaterra (Barcelona). Spain

Resum

El text reproduïx el debat mantingut en torn a les dues ponències presentades en relació a l'àmbit d'estudi del treball: la de Faustino Miguélez i Antonio Martín Artieles, i la de Teresa Torns i Pilar Carrasquer. En el debat es susciten reflexions sobre els aspectes (fonamentalment derivats del finançament) que poden condicionar l'elecció dels camps de recerca (el «què s'investiga»), sobre les relacions entre docència i investigació, sobre l'adequació metodològica i de les tècniques a les quals es recorre, així com a les dificultats d'ordre epistemològic en la investigació. Apareixen també en el debat referències als problemes terminològics: la utilització d'expressions com sexe, gènere o sexual, treball reproductiu, no monetari o domèstic, avui molt presents en el nostre àmbit d'estudi, no sempre es realitza de forma clara. Finalment, es ressalten els valors de la recerca en equip, que superen els inconvenients associables al treball col·lectiu.

La qüestió del divorci, apareguda a la primera ponència, ens remet a un tema de força actualitat, els maltractaments a les dones. Recurrentment aquestes situacions es donen en aquells casos que es produeix una separació a instàncies de la dona, es podria dir que aquest és un indicador que un únic model de divorci no és adequat quan hi ha més d'un model de família. Existeix una gran diversitat de models familiars, entre les quals hi hauria, per exemple, les famílies de doble carrera, amb membres totalment autònoms, en tots els àmbits que s'entén que es pot tenir autonomia, que en un cert moment poden decidir trencar la unitat. Però, paral·lelament, existeixen altres models de caràcter més familista, on se suposa que l'individu és un conjunt compost per dues mitges taronges, casos on es fa qüestionable el fet que un individu de dues mitges taronges pugui separar-se per mutu acord. Existeix la possibilitat de pensar que aquests episodis de maltractaments tenen alguna cosa a veure amb el fet que el divorci en una societat democràtica sigui de lliure opció, però alhora aplicat a un model d'organització familiar de caràcter totalitari i antidemocràtic. És per aquesta raó que necessàriament hi ha tensions, atès que la dona apel·la a la llibertat per separar-se, i l'home, que la pren com una extensió de si mateix, no pot comprendre ni tolerar que sigui la dona la que marxi de casa i es vulgui separar d'ell.

En aquesta primera ponència també apareix la idea de procés d'individuació dels membres de la família atribuït a l'Estat. No obstant això, i recuperant les idees aparegudes a la segona ponència, en la qual s'expressa que les polítiques socials generen desigualtats, es podria plantejar la qüestió de si, quan parlem d'individuació, ens trobem davant d'un creixent procés d'autonomització o davant de l'aparició de noves formes d'heteronomització, per la creixent dependència de la gent respecte de l'Estat i per la creixent intervenció de l'Estat en la vida de la gent. En un altre moment, l'heteronomització — *versus* autonomització o individuació — tenia a veure amb qüestions afectives no racionals (tampoc irracionals), i en aquest moment l'heteronomització ha passat a una dimensió més instrumental i menys afectiva. En aquest sentit, la idea d'autonomització ens podria fer pensar en societats més obertes i lliures, quan la realitat és que les condicions de totalitarisme augmenten cada dia que passa, atès que cada cop hi ha més parcel·les de la vida on intervenen els poders públics substituint la família.

En relació amb el que és pròpiament la segona ponència, caldria plantejar la qüestió de la manera com en el model d'anàlisi de les polítiques socials proposat, es tracta l'actual debat sobre treball o ingressos com a punts de partida per adquirir l'estatut de ciutadania, o com a indicadors que l'ésser humà és ciutadà, ja que actualment l'estatut de ciutadania es concreta en la possessió de treball remunerat.

«La recerca»: Mètodes i tècniques

El caràcter de la investigació: el treball en grup o la recerca individual

La investigació individual suma poc a la universitat, i, fora d'ella, és poc fructífera. La investigació de caràcter grupal, en canvi, és molt lenta però s'ha de fer prevaler perquè presenta avantatges molt importants: permet a l'individu, no trobar-se sol i participar de les idees dels altres. Permet alhora superar el problema de lligar la demanda d'investigació amb allò que, com a investigador o investigadora es vol realitzar. Un grup pot oferir més possibilitats, ja que suma més de cara a la recerca i de cara als departaments.

«L'objecte»: Continguts, conceptes, termes...

Models de família i divorci: conseqüències i propostes

La qüestió dels maltractaments està relacionada, en primer lloc, amb la davallada del patriarcat, que ha perdut legitimitat a nivell públic, però que a nivell privat continua vigent, cosa que provoca molts neguits, inseguretats i angoixes en el cas dels homes. En segon lloc, la manca d'autonomia de les dones podria solucionar-se amb algun tipus de prestació social o programa de manteniment de rendes encaminats a dones que es volen separar i que no tenen recursos econòmics per subsistir. Potser, d'aquesta manera, aquests episodis de

violència domèstica no arribarien als extrems als quals arriben. Cal plantejar no només la reforma de les lleis de divorci, sinó també la reforma de tot el sistema de prestacions que podrien facilitar a les dones sense feina la possibilitat de desfamiliaritzar-se: aquest sistema és un sistema poc desmercantilitzat i sobretot poc desfamiliaritzat. Pel que fa als models de família en relació amb el divorci, la situació posterior a la ruptura es planteja de manera molt diferent en el model fusional o fisional. En el model fusional el divorci significa trencar una unitat orgànica, complementària i simbiòtica, i això és el que crea més desigualtats. En el model més individualista, el trencament implica establir una negociació entre persones més o menys iguals. (Lluís Flaquer)

El procés d'autonomització i noves formes de dependència

La individualització permet autonomitzar-se dels contextos comunitaris, primordials i familiars; el que permet és desfamiliaritzar-se. Però, d'altra banda, els individus «autònoms» poden caure sota la dependència o la servitud d'altres instàncies, com poden ser l'Estat de benestar, del mercat, etc. En definitiva, el que cal veure és si aquest procés d'individualització és positiu, si suposa un alliberament i una independència, o en canvi suposa una fragilització dels vincles socials, crea individus aïllats, massificats o amb poca capacitat de participar en els processos democràtics, etc. En tot cas, el que cal destacar és que aquest procés d'individualització obre la porta a processos de democratització de la família, cosa que no vol dir que necessàriament es produeixin. La democratització de la família pot ser un requisit per a un aprofundiment de la democràcia a nivell públic, tot i que depèn de molts factors. (Lluís Flaquer)

Tanmateix, es corre el perill d'introduir implicacions normatives en aquests discurs, ja que si s'entén aquest concepte com a equivalent a la total i absoluta independència d'un individu respecte a d'altres instàncies, l'autonomia no existeix ni existirà mai, perquè en tota societat s'estableixen determinats tipus de relacions de dependència. No obstant això, si entenem l'autonomia com una sèrie de possibilitats d'acció, de drets reconeguts públicament, aquesta sí que és una autonomia possible que pot ser reconeguda. En aquest punt podríem dir que probablement l'Estat, amb tots els seus defectes i efectes perversos, està en més bona posició que la família per assegurar l'autonomia dels individus. Perquè les polítiques que desestatalitzen i refamiliaritzen determinats tipus de benestar social, suposen una disminució de l'autonomia individual, en el sentit que els individus són més dependents de mecanismes i de relacions de dependència, que no estan regulats formalment. (J.A. Noguera)

En definitiva, cal entendre que l'autonomia és autonomia d'uns contextos que pot convertir-se en dependència d'altres contextos. S'han donat processos, com la universalització de l'educació o la incorporació de la dona al mercat de treball, que contribueixen a l'autonomització, però en aquest país no s'han desenvolupat paral·lelament polítiques familiars que gestionin aquestes dependències. (Lluís Flaquer)

L'accés als drets socials i de ciutadania i el concepte de desmercantilització

Respecte a l'assumpte dels drets, la ciutadania i la seva vinculació al mercat de treball, cal dir que, efectivament, històricament els drets de ciutadania han estat totalment filtrats per la participació en el mercat de treball. En aquest sentit, les primeres crítiques de l'Estat de benestar clàssic (1945-75), provenien de les feministes, en el moment que posaven de manifest que les dones accedien només a determinats tipus de drets de segona classe o en segon lloc, en la mesura que només hi accedien en tant que mares o mullers. No obstant això, segueix essent cert que la major parts dels drets de ciutadania s'adquireixen a través de la participació en el mercat de treball. En el trànsit de societats fordistes a societats postfordistes, el que s'altera és bàsicament la forma i el contingut de la participació en el mercat de treball, de la mateixa manera que es produeix una fragmentació de l'estructura social. A partir de processos de descomposició o transformació del fordisme, s'està produint una fragmentació també dels drets de ciutadania. Els drets universals vàlids en l'estructura social més o menys homogènia, d'entre el 45 i el 75, de les societats fordistes, han sofert un procés de transició, ja que a mesura que aquesta societat s'ha anat fragmentant i a mesura que es reestructuren els propis Estats de benestar, s'han produït processos de desestatalització, de mercantilització, de refamiliarització, així s'ha alterat el nivell substantiu del servei d'aquests drets, de manera que mentre els drets formalment són constants, la intensitat a l'hora d'exercir aquests drets varia, segons la posició que ocupen els individus fonamentalment en el mercat, tot i que no exclusivament en el mercat, ja que depèn de l'edat, del gènere, etc. Per tant, respecte a les transformacions de l'estructura social en relació amb les transformacions dels drets fonamentals, partim de la hipòtesi que es pot estar produint un procés de fragmentació dels drets de ciutadania, en part semblant al procés de fragmentació de l'estructura social. De fet, l'emergència de l'accés a la sanitat o a l'educació via mecanismes privats és consubstancial a una reducció de la sanitat i de l'educació públiques, cosa que vol dir que hi ha una desubstantivació dels drets de ciutadania als quals es pot reaccedir via mecanismes de mercat. Per tant, d'acord amb la intensitat amb què es pugui accedir a comprar salut, educació o pensions, probablement aquests drets seran exercits amb més o menys intensitat en funció del lloc que s'ocupa en l'estructura social. (P. Adelantado)

Per altra banda, el problema rau en el fet que els drets de ciutadania es lliuen sempre al treball remunerat i, per tant, aquesta postura mercantilista es vincula al concepte de desmercantilització, és a dir, a una situació en què la ciutadania i la supervivència material dels individus estigués reconeguda independentment de l'ocupació. Una situació en la qual existís, per exemple, una renda bàsica garantida, com defensen Offe o Van Parijs, constituiria el grau extrem de desmercantilització, constituiria aquell grau en el qual tots els individus podrien subsistir independentment de la seva participació en el mercat de treball, i subratllant el mercat de treball, perquè evidentment existeix un altre tipus d'organització del treball no mercantil. Tot això es pot vincular amb

el tema del pluralisme del benestar, és a dir, fins a quin punt la renda bàsica garantida, si realment és una proposta sobre la qual hi ha voluntat política de realitzar-la —cosa que avui evidentment no existeix—, hauria de ser gestionada comunitàriament, o gestionada per l'Estat. (J.A. Noguera)

El concepte de desmercantilització d'Esping-Andersen opera amb una categoria, que en certa manera es podria entendre com una tautologia inversa, perquè hom només es pot desmercantilitzar si prèviament ha estat mercantilitzat. Esping-Andersen entén que la situació de desmercantilització és una qüestió de dret si prèviament hom ha treballat en el mercat assalariat. Justament, una de les crítiques que fan les feministes a Esping-Andersen és que essent les dones les que estan més desmercantilitzades, no les introdueix en el seu model explicatiu i en els seus models d'Estat de benestar per a res. Realment, parlariem d'una situació de desmercantilització quan, per exemple, es produís una pensió no contributiva. Aquest seria l'accés a un dret desmercantilitzat, així com una renda bàsica garantida, un procés de desmercantilització en propietat al qual s'accediria sense condició prèvia, simplement pel fet de ser ciutadà. (P. Adelantado)

Distància del concepte de política social respecte a posicions funcionalistes

Respecte a la consideració de si el concepte de política social com a forma d'intervenció reflexiva de l'estructura social sobre ella mateixa és lluny del concepte de funció, podem considerar que és lluny i a prop alhora. És a prop en el sentit que un plantejament funcionalista sempre acaba veient les conseqüències d'un determinat fenomen sobre un tot, i per tant la política social té uns efectes, sobre l'estructura social, de cara al tot, a la globalitat. La diferència amb el funcionalisme, o la llunyania, ja sigui un funcionalisme parsonià o marxista, és el fet que el funcionalisme no explicita els mecanismes concrets causals a través dels quals aquests efectes es donen; és a dir, per al funcionalisme, el mer fet que una política social sigui beneficiosa, per exemple per a l'acumulació capitalista, es considera com a explicació d'aquesta política social.

Aquesta és doncs, la crítica bàsica que es pot fer al funcionalisme i que ha provocat la seva crisi teòrica; el funcionalisme no especifica els mecanismes causals concrets pels quals es genera un determinat fenomen social, de manera que si s'estudien els mecanismes socials concrets a través dels quals es forma una determinada política social a partir d'una determinada estructura social, no hi ha risc de funcionalisme, perquè s'han especificat pas a pas tots els processos causals. (J.A.Noguera)

El familisme en un Estat amb baix nivell de polítiques familiars

De la ponència de Lluís Flaquer es desprèn que l'individu tendeix a ser cada cop més autònom atesa la presència de l'Estat; això no obstant, per altra banda, ens trobem progressivament amb persones cada cop més dependents en el side la família: les persones grans. Així, estem parlant d'un model familiar que,

mentre guanya en individuació i en autonomia, incrementa la relació de dependència dels fills respecte dels pares vells (encara que sigui per raons ètiques o morals) alhora que l'Estat de benestar no està preparat per donar les prestacions necessàries que aquestes dependències signifiquen. Ens trobem, doncs, davant una contradicció entre la família com a institució cada cop més individualitzada i l'Estat de benestar, cada cop més familista, o que si més no responsabilitza la família i compta amb ella per a la garantia de certes dependències. (M. Pia Barenys)

Partint de la idea que es pot accedir de forma individual o familiar als drets socials, trobem que l'Estat espanyol presenta un Estat de benestar profundament familiarista, en el qual s'accedeix als salaris socials, per exemple, a través dels ingressos familiars, no individuals. No obstant això, per altra banda, també és un Estat de benestar, que presenta un nivell molt baix de polítiques familiars, cosa que crea una paradoxa entre el fet de ser un Estat de benestar familiarista i alhora el fet que s'estiguin produint processos de refamiliarització, que a més reforcen les desigualtats de gènere, amb la qual cosa es creen dependències familiars sobre la dona. Cal que es produeixi una desresponsabilització per part de l'Estat en la família. (P. Adelantado)

El protagonisme dels actors socials en l'anàlisi de les polítiques socials

Respecte a la qüestió dels actors socials, cal analitzar tots els actors determinats i concrets en la implementació d'una determinada política social. En les societats actuals hi ha una sèrie d'actors col·lectius entorn de les polítiques socials que poden sortir a escena, un exemple són els moviments d'aturats francesos. Emergeixen nous actors col·lectius entorn de les polítiques socials cada cop més lentes i dificultoses. És necessari realitzar treball de camp amb famílies perceptores de certes prestacions concretes i escoltar el que volen, plantegen, etc. Hi ha poques anàlisis de polítiques socials que es basin en treball de camp, quasi tots parteixen de dades estadístiques, i aquesta pot ser una metodologia vàlida per a l'anàlisi dels actors socials, un aspecte, el dels actors socials, molt rellevant en el nostre model d'anàlisi. (J.A. Noguera)